

Michel de Koning

Peter Crassaerts en Peerke Kustermans

Er liggen in Brabant nog altijd dorpen verscholen. Hun namen staan niet op de ANWB-borden langs grote doorgaande wegen. De kans is groot dat u er nooit belandt. Wilt u een voorbeeld? Zegt de naam 'Kruisland' iets?

Kruisland is zo'n afgelegen dorp waar je enkel komt, als je er ook echt heen moet. Het ligt tussen Roosendaal en Steenberg en is ruim 500 jaar oud. Op een kruising van wegen in een pas drooggelegde polder ontstond een nederzetting die 'Kruisland' ging heten. De Roosendaalse en Steenbergse Vliet stroomt er met een grote boog omheen. Het is opmerkelijk dat dit dorp een rol speelt in een roman.

Die begint als volgt: "Heel vroeger, het is misschien al wel honderd jaar geleden, leefde er in ons klein dorpke aan den Vliet een kleermakertje, Peerke Kustermans geheeten. Peerke was klein van stuk, zijn beenen waren al van geboorte afaan krom gegroeid, zoodat hij zijn heele leven lang tusschen twee krukken moest springen, in welke kunst hij zeer bedreven was." De roman is geschreven door Peter Crassaerts, zoon van een Kruislandse veehandelaar en verscheen voor de eerste maal in 1938 (zonder jaartal) bij de (katholieke) uitgeverij Het Spectrum in Utrecht als: *Peeke Kustermans. Het vroolijk verhaal van een kleinen kleermaker*. Het boek werd rond 1960 herdrukt.

Ik kwam het boek al jong op het spoor, omdat een fragment daaruit opgenomen was in een bloemlezing die als leesboek diende op mijn lagere school, nu ruim vijftig jaar geleden. Het boek is antiquarisch nog te koop; men vindt het meestal aangeboden bij de jeugd- en kinderboeken. Maar een jeugdboek is het volgens mij allerminst.

In Kruisland was men Peter Crassaerts niet vergeten. Toen het 500-jarig bestaan van het dorp naderde, wilde men de wonderlijke avonturen van het kreupele maar slimme kleermakertje Peerke Kustermans opnieuw uitgeven. Het Spectrum gaf toestemming voor een eenvoudige heruitgave in typoscript op A4-formaat onder auspiciën van dorpsblad 't *Pompke*. De familie Crassaerts op haar beurt stemde in met een uitgave van nagelaten werk van Peter Crassaerts. Zo verscheen in 1987 een vervolg op *Peerke Kustermans* onder de titel *Het klepke*. Ook dit boek is uitgegeven in typoscript dankzij de redactie van 't *Pompke*.

De onfatsoenlijke redding

Als je enkel afgaat op de openingszin van het verhaal over Peerke Kustermans, lijkt een sentimentele roman onvermijdelijk of een boek vol doffe ellende als dat over een andere West-Brabantse romanfiguur die niet ver van Kruisland zijn leven sleet: Kromme Leendert. A.M. de Jongs beschrijving van zijn martelgang is haast spreekwoordelijk geworden.

Maar Peerke vergaat het stukken beter, al lijkt hij zich in het eerste hoofdstuk van het boek meteen in een onmogelijke positie te brengen. Daarmee is de toon van het boek gezet.

Als kreupele Peerke bij het kaarten de woede wekt van enkele gewelddadige dronken boeren, roept hij in doodsangst om hulp van de duivel. Die verschijnt uiteraard meteen en helpt Peerke; in ruil daarvoor dient hij zijn ziel aan de duivel te verkopen. Peerke is wanhopig maar redt zich op een onfatsoenlijke manier uiteindelijk uit deze benarde situatie.

Zijn slimheid wendt hij niet alleen aan in zijn eigen belang. Nee, Peerke zet zich in voor de zwakken en hulpbehoevenden. Hij neemt graag het gedrag van gezaghebbende personen op de korrel. Zij hebben immers lang niet altijd oog voor de noden in en om het dorpje aan de Vliet. De pastoor, leden van de gemeenteraad, rijke boeren, een op winst beluste dorpsarts, Peerke leest ze allen op zijn manier de les.

Van kwezels moet hij ook niets hebben en als iemand van buiten het dorp de Kruislanders op een dwingende manier de wet op wil leggen, zoals een pas benoemde jonge veldwachter, dan deinst Peerke niet terug voor grote middelen. Het komt tussen die twee tot een heus duel met Peerke als glorieuze winnaar.

De flodder

De mooiste duels vecht Peerke naar mijn mening echter uit met de duivel en met de flodder. Peerke is de de flodder te slim af door hem te confronteren met de duivel in eigen persoon. In West-Brabant vormt de flodder een geliefde verschijning in overgeleverde volksverhalen. Het is – zo lezen we in het boek van Crassaerts op blz. 118, 119 - “een wezen dat het midden hield tusschen een geest en beest, onstoffelijk, maar toch zichtbaar. Je kon een flodder niet grijpen of slaan, want je sloeg en pakte er doorheen, alsof het lucht was, maar het wàs geen lucht, want de flodder woog donders zwaar.” Zijn kwalijkste gewoonte is argeloze passanten ’s nachts in de nek te springen “en dan hebben ze een aardig vrachtje te dragen.” Met zijn glibberige, ijskoude poten zet hij zich stevig vast; hij weet niet van wijken. Wie het overleeft, is er zijn leven lang niet meer goed van.

In de verzameling van heemkundekring ‘De Vierschaer’ te Wouw bevindt zich een houten *flodderkapke*. Wie dit opzette, voorkwam daarmee dat de flodder in zijn nek houvast kreeg. Het zal niet verbazen dat in *Peerke Kustermans* het katholieke geloof een rol speelt. Als een duivel zieltjes gaat winnen en daarbij tegenwerking krijgt, is de zegevierende Kerk niet ver weg. Toch is het boek geen vrome of zoetelijke roman. We zagen al dat Peerke zich kritisch opstelde tegen de pastoor en tegen kwezels. Maar zijn oordeel is steeds mild. Zijn kritiek gaat gepaard met goedmoedige spot.

Het klepke

Dat is ook het geval in het vervolg op *Peerke Kustermans*, *Het klepke*. Peerke is net als zijn geliefde Mieke naar de hemel gegaan, maar blijft er begaan met wat er in Kruisland gebeurt. Via een *klepke* in de hemelwand beziet hij het doen en laten in het pompdorp en al gauw begint het bij hem te kriebelen. Hij wil zich blijven inzetten voor de goede zaak en slaagt daarin uitstekend. Het tweede boek over Peerke is onvoltooid gebleven.

De stof voor zijn eerste boek heeft Crassaerts voor een deel geput uit verhalen over de duivel die in de eerste helft van de vorige eeuw erg populair waren in katholieke kringen. Maar hij voegt er elementen aan toe die de Kruislandse lezers beslist hebben doen gnuiven. Enkele dorpsfiguren stonden volgens mij model.

De schrijver heeft geen literatuur willen scheppen, maar met veel genoeg een aardig verhaal verteld in een tijd dat de streekroman heel geliefd was. In heel Nederland en Vlaanderen waren er lezers voor te vinden. Antoon Coolen en A.M. de Jong zijn er duidelijke voorbeelden van. Hun werk stond niet enkel in Brabant in de boekenkasten.

Kruislands dialect

Crassaerts schrijft in een opmerkelijke stijl. Hij neemt soms zinswendingen in de mond die mij doen denken aan kanseltaal. Je hoort als het ware de pastoor spreken die het goed voor heeft met zijn parochianen; hij toont zich een bezorgde maar zelfverzekerde herder die zijn kudde wil hoeden en leiden. Daartegenover staan dan weer zinnen vol hilarisch taalgebruik. Die stijlbotingen hebben een komisch effect. Peerke is soms zelf ook als een pastoor bezig; hij spreekt daarbij zelfs een woordje kerklatin. Zodra hij echter belaagd wordt, raakt hij

geagiteerd en gaat hij in het Kruislands tekeer. Hoe vaak is het al niet gezegd: dialect is de taal van emotie.

In tegenstelling tot zijn streekgenoot A.M. de Jong voert Crassaerts in zijn dialogen de streekfiguren niet steeds op in dialect. Soms gebruikt hij maar enkele dialectwoorden. Naarmate de gemoederen hoger oplopen, verschijnt er meer dialect in de gepreksteksten. Het komt ook voor dat de schrijver buiten die teksten om dialectwoorden hanteert. Soms geeft hij daar meteen een uitleg bij. Hoewel in het Kruislands de 'h' normaal gesproken niet voorkomt, spelt Crassaerts die wel. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij hiermee de lezers van buiten West-Brabant tegemoet wilde komen.

Aan de hand van een aantal citaten wil ik hier een indruk geven van het dialect van Crassaerts. Hij heeft goed geluisterd naar zijn mede-dorpsbewoners, wiens taal hij sprak. PK staat voor de aanhalingen uit *Peerke Kustermans*, HK voor die uit *Het klepke*.

Als Peerke voor het eerst met de duivel in contact komt, is hij bang en beleefd: "Ja ... ja, meneer *den duvel*, (...) maar ... ik heb anders niks nodig en ... eh ... ik zou *gèren* gaan slapen." (PK 9,10) Maar al vlug krijgt hij praatjes en zegt hij tegen zijn belager: "*Ge* zijt 'ne groote smeerlap, 'nen heiligschenner!" (PK 11) Peerke wordt steeds vrijpostiger: "*Deede da* voor mijn plezier?" (PK 14) "Vervelend *merakel, bend' er* alweer?" (PK 15)

Peerke komt bij zijn bezoek aan de hemel een merkwaardige arts tegen, dokter Pil. Hij vraagt hem: "(...) *waarde* gij tijdens *oew* leven geen dokter in Moerstraten?" en even later zegt hij: "*Gij* zijt toch *dieën dokter, nie waar*, (...) die ieder jaar 10.000 gulden kon overleggen?" (PK 24) Peerke windt zich steeds meer op en roept tenslotte: "*Zijde nou zot?*" (PK 25) Deze zinswending is in West-Brabant nog levende taal net als: "*da* zeggen ze allemaal, maar *in persant*." (PK 25)

Door zijn handicap voelt Peerke zich soms geremd in zijn omgang met vrouwen. Hij heeft het er niet zo op. "*Da's* natuurlijk een *vrummies!*" luidt een vooroordeel (PK27).

In een nieuw gesprek met dokter Pil, die een naald kwijt is, zegt Peerke o.a.: "En nou *kwaamde* zeker om een *nuwe*? Nou, die *kunde* van harte *gèren* krijgen, (...) Ga toch zitten, dokter! Maar (...) liefst *nie* op *dieën mooien* stoel." (PK 36)

Als mijnheer pastoor een goed woordje doet voor Peerke bij de huwbare kwezel Siska, reageert die op niet mis te verstane manier: "Pfff! *Den dieë!* (...) *Neeje, 'nen kreupele mot ik nie.*" (PK 53)

Echt dialect is "Pieta! Zit maar *nie* langer te *blèten*." En "Pieta-lieve, ik spot *nie*, 't is meenens!" (PK 59) "*Neeje*, maar de heele *waaref* is vol *duvels*." "*Ge* *lieget* toch zeker?" "Ik *wul* doodvallen, als 't *nie* waar is." (PK 61)

De schrijver lijkt soms preuts: "*Leelijke stadsche stoepsch...*, *wa* *ligde* toch mee *da bakske* te donderen!" (PK 72) Het is duidelijk hoe we *stoepsch...* kunnen aanvullen. Die preutsheid is helemaal verdwenen in "*Schèt vent!*" (PK 100), nog wel gezegd door Siska, de kwezel. Die heeft het ook over: "Ge blijft er *mee oew pienken* af (...)" (PK 101)

Als Peerke scheldt, klinkt dat o.a. zo: "Geef hier *da dieng, moesjanker!*" (PK 88)

Echt gemoedelijk daarentegen klinkt: "*Witte wa ge doet*, Pieta? Ga nou maar gerust naar huis." (PK 108) Ook tegenover een boze geest die de omgeving teistert, houdt Peerke zich vriendelijk. Hij spreekt hem aan met "*Besjoer!*" (PK 111)

In de plaatselijke herberg ontstaat er regelmatig onenigheid tussen de pas benoemde veldwachter Huib en Peerke. De schrijver zegt dat ze steeds begonnen "haknaaien" (PK 127). Hij voegt meteen de betekenis van dit woord toe: 'bekvechten'. In West-Brabant is nog altijd het woord *akkenaaie* in gebruik.

Het komt tot een bizar duel tussen de pochende veldwachter en Peerke. Tijdens dit duel doen beide aan psychologische oorlogsvoering. Peerke schuwt verbaal geweld niet: "Gij hebt een

moel als een *mèn-deur* en als 't er op aan komt dan *bende* (...) een groote scheet!" "Aoch vent, (...) 'k zal *frikkedellen van oe* maken." (PK 128) Met *frikkedellen* zijn 'gehaktballen' bedoeld.

In *Het klepke* lijkt aanvankelijk de taal van Crassaerts anders dan in *Peerke Kustermans*. Peerke verkeert dan ook in andere kringen: hij is in de hemel en daar spreekt men ingetogen zo niet gewijde taal. Daar komt verandering in als Peerke en zijn Mieke door een *klepke* naar de aarde kijken en daar Kruislanders zien als Jan de Koets, Peer Rochel, Mijntje Bochel en – "*och jirrejee, nog zoveul*" (HK 9)

Dan zijn we weer helemaal in aardse sferen: "Ge hebt *gadver* geen tijd meer om eens eventjes *op oew gemak* op de plee te zitten," horen we even later iemand zeggen. "Net wat voor *Arjaane!*" zegt Mieke vanuit de hemel. (HK 10) Let op de 'e' in *Arjaane*, een naamvalsvorm die in veel Brabantse dialecten nog springlevend is, maar door niet-dialectsprekers doorgaans niet als zodanig herkend wordt.

We hebben al wat bijnamen de revue zien passeren. Nog een mooie bijnaam is 'de Alleraardigste' (HK 12 e.v.), in dialect *d'n Alleraoregste*. Deze naam kreeg iemand die zich zeer merkwaardig gedroeg en voor niet goed wijs werd versleten.

"Ge *meugt* hem er ook twee geven!" (HK 16) bevat een werkwoordsvorm die overal in West-Brabant nog voorkomt.

Peerke spreekt over "*kattékismus*" = 'katechismus' (HK17) en heeft als hemeling het taalgebruik van God de Vader zelf haast overgenomen. Maar hij blijft zijn moedertaal trouw: "'t Is allemaal ijdelheid, want naakt als *pattekale mussen* zijn we geboren en we gaan allemaal met niet veel meer dan onze blote billen de kist in." (HK 19)

Het boek over Peerke heeft kennelijk zoveel lezers geboeid dat ruim twintig jaar na de eerste druk nog een tweede verschenen is. Ten tijde van die herdruk (rond 1960) waren er echter al grote veranderingen op komst. Binnen de kortste keren raakten verhalen als die over Peerke erg gedateerd. Voor de lezer van vandaag blijven ze toch curieus. En Kruisland, dat afgelegen "dorpke aan den Vliet", koestert Peerke nog samen met zijn schrijver.